

AVRUPA BİRLİĞİ İLE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE İMALAT SANAYİİ ALT SEKTÖRLERİ ÜZERİNDEKİ YOĞUNLAŞMA VE KÂRLILIK ETKİLERİ

Sevinç MIHCI

(Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü 06532 Beytepe/ANKARA)

Arzu AKKOYUNLU-WİGLEY

(Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü 06532 Beytepe/ANKARA)

Giriş

1970'li yılların sonunda iktisat yazınında gündeme gelen ve yeni dış ticaret teorileri olarak adlandırılan teoriler, uluslararası ticaret teorisi alanında çok önemli bir gelişmeyi oluşturmaktadır. Bu gelişmeler sonucu dış ticaret serbestisinin yaratacağı refah arttırıcı etkiler, eksik rekabet piyasaları altında firmaların karşılaştıkları talep esnekliklerinin artması, fiyat-maliyet marjlarının azalması ve dolayısıyla artan üretim bağlamında değerlendirilmektedir. Benzer şekilde endüstriyel organizasyon teorileri de serbest dış ticaretin eksik rekabet piyasaları üzerinde artan rekabet nedeniyle fiyatlar, üretim ve refah anlamında yaratacağı olumlu etkileri tartışmaktadır. Kaçınılmaz olarak bu tartışmalar, gümrük birliği teorilerinde gümrük birliğinin kazanımları açısından yeni açılımlara neden olmuştur.

AB ülkeleri ile 1996 yılında gümrük birliği gerçekleştiren Türkiye'nin beklentileri, özellikle imalat sanayiindeki yüksek yoğunlaşma oranları ve eksik rekabet koşulları düşünüldüğünde, yeni dış ticaret teorilerinin öngördüğü çerçevede artan rekabet nedeniyle sağlanacak etkinlik ve refah artışları üzerinde odaklanmalıdır. Bu anlamda yeni dış ticaret teorilerinin önermeleri doğrultusunda gümrük birliği sonrası Türkiye ekonomisindeki ilgili göstergelerdeki gelişmeleri incelemek ve analiz etmek, beklentiler bağlamında önem kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, 1996 yılında Türkiye ile AB ülkeleri arasında gerçekleşen gümrük birliği nedeniyle, AB ülkeleriyle yapılan dış ticaret hacmindeki artışın, imalat sanayi sektörlerinde yeni teorilerin öngördüğü biçimde fiyat-maliyet marjları üzerinde azaltıcı etki yarattığı hipotezinin sınanmasıdır. Başka bir ifadeyle, gümrük birliğinin fiyat-maliyet marjı değişiklikleri kanalıyla oluşturabileceği refah etkisine ışık tutmaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada fiyat-maliyet marjı denklemi, diğer değişkenlerin yanısıra, AB ülkeleriyle yapılan dış ticareti temsil eden dış ticaret değişkenlerini temel açıklayıcı değişken olarak ele alan panel veri yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sürecinde 12 imalat sanayi alt sektörünün 1994-98 dönemi verileri kullanılmıştır. Bu dönemin tercih edilmesinin nedeni gümrük birliğinin Türkiye Ekonomisi üzerindeki etkilerini gözlemleyebilmektir.

I. Fiyat-Maliyet Marjı ve Ticaret Serbestisi: Teorik Çerçeve

Yeni dış ticaret teorilerinin en önemli özelliği, geleneksel dış ticaret teorisinin temel varsayımları olan tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını terk ederek, analizlerini ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasaları koşullarında gerçekleştirmesidir.

Dış ticaret teorisi alanında meydana gelen bu önemli gelişmeler kuşkusuz bir grup ülke arasında ticaretin serbestleştirilmesi anlamına gelen gümrük birliği teorisini de yakından ilgilendirmektedir. Yeni dış ticaret teorilerinin refah ile ilgili sonuçlarının gümrük birliği teorisine uygulanması karşılaştırmalı üstünlükler ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanan geleneksel gümrük birliği teorisinden çok farklı sonuçlar ortaya çıkardığı için, gümrük birliği teorisi artık yalnızca klasik kavramlar olan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler ile düşünülmemektedir.

Yeni dış ticaret teorilerinin bir uzantısı olan yeni gümrük birliği teorisinin önemle üzerinde durduğu konulardan birisi bölgesel ekonomik birleşmelerin piyasa yapısı ve rekabet üzerindeki etkisidir.¹

Yeni dış ticaret teorilerine göre, ticaret serbestisi, teknelci rekabet ve özellikle de oligopolistik piyasa yapısı altında fiyat-maliyet marjlarının azalmasına, firmaların ölçeklerinin artmasına ve fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, serbest ticaretin piyasa yapısı ve firmaların fiyat stratejisi üzerine etkileri üzerine yoğunlaşan yeni dış ticaret teorileri, teknelci rekabet ve oligopolistik piyasa yapısı altında serbest ticaretin rekabet yolu ile kaynak dağılımındaki etkinliği arttırarak refah artışı sağlayacağını savunmaktadır. Yazında bu etki serbest ticaretin rekabet yanlısı etkisi olarak adlandırılmaktadır.

Teknelci rekabet dış ticaret teorilerine göre, teknelci rekabet piyasa yapısı altında dış ticaret sonrası, diğer bir deyişle ithalat artışı sonrası, talep esnekliğinin artması sonucu üretim ölçeği artmakta, bu artış ortalama maliyet ve fiyatta düşmeye yol açmaktadır (Helpman 1981; Krugman 1979).

Teorik tartışmaların daha yoğun olduğu, oligopolistik dış ticaret teorilerine göre, ticaretin serbestleşmesi sonucu özellikle ithalat yoluyla rekabetin artması, teknelci firmaların yurt içi piyasada hakimiyetlerinin azalmasına ve yurt içi toplam satışlar içindeki paylarının düşmesine neden olmaktadır. Böylece serbest ticaret, rekabet yanlısı etkisini firmaların piyasa paylarını değiştirerek, fiyat-maliyet marjlarını azaltarak ve fiyatların düşmesine neden olarak yaratmaktadır.

Endüstriyel organizasyon teorileri de eksik rekabet koşullarında ve özellikle oligopolistik piyasa yapısı altında dış ticaretin fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkisini incelemektedir. Buna göre, ithalat rekabeti ile karşılaşan firmaların ortalama maliyet üstü fiyatlama yapma yetenekleri kısıtlanmakta (Jacquemin, Ghellinck ve Huveneers 1980), ithalat tehdidi firmalar arasındaki anlaşmaları zayıflatmakta ve firmalar ithalattan kaynaklanan rekabet nedeniyle yurt içi pazar paylarını kaybetmemek için fiyat indirimine gitmektedir (Katrak 1980). Oligopolistik piyasa yapısı ve homojen mal varsayımları altında, fiyat-maliyet marjları, ithalat oranı ve yurt içi talebin esnekliği ile negatif ilişkilidir. Dolayısıyla, dış ticaretin serbestleştirilmesi sonucu ithalatın artması yabancı üreticilerden gelen rekabeti arttıracığı için, yurt içi piyasada üretim yapan firmaların piyasa gücünü azaltarak fiyat-maliyet marjlarının düşmesine neden olmaktadır. İthalatın

serbestleştirilmesi, yurt içerisinde üretilen malın yakın ikamelerini tanıtacağından, yerli firmanın karşılaştığı talep eğrisinin esnekliğini arttırarak fiyat-maliyet marjını azaltmaktadır (Katrak 1980; Cowling ve Waterson 1976; Geroski ve Jacquemin 1981; Jacquemin 1982; Urata 1984; Melo ve Urata 1986).

Endüstriyel organizasyon teorilerinde, ithalatın artması ile fiyat-maliyet marjı arasındaki negatif ilişki yurt içi üreticilerin aynı zamanda ithalat yapması veya yerli ve yabancı firmaların anlaşma yapması durumunda geçerli olmamaktadır Geroski ve Jacquemin 1981; Urata 1984; Melo ve Urata 1986). Benzer şekilde dış ticaret teorilerinde de, Markusen, Rutherford ve Hunter (1995) ve Markusen v.d. (1995)'de savulduğu gibi, çok uluslu şirketlerin varlığı durumunda ithalat artışının, eğer bu artış ana şirketten kaynaklanıyorsa yurt içerisinde faaliyet gösteren yabancı firmanın pazar payını arttıracacağı ve ticaret yanlısı etkinin azalacağı belirtilmektedir.

Dış ticaret serbestisinin ihracat artışları yoluyla yaratacağı rekabet yanlısı etki ve refah etkileri söz konusu olduğunda, Brander (1981), Dixit ve Norman (1980), Brander ve Krugman (1983) ve Venables (1985)'in Cournot modeli çerçevesinde gerçekleştirdikleri teorik tartışmalar gündeme gelmektedir. Dış ticaretin serbestleştirilmesinin rekabet yanlısı etkisi ticaret serbestisi ya da ihracat artışı sonucu piyasa büyüklüğünün artmasından kaynaklanmaktadır. Piyasanın genişlemesi tüketici sayısının artması ile aynı anlama gelmektedir. Piyasa genişlemesi ile birlikte tüketici sayısının artması kişi başına düşen sabit maliyetleri azaltarak kârların artmasına ve endüstriye serbest giriş varsayımı altında endüstrideki firma sayısının artmasına neden olmaktadır. Piyasadaki satıcı firma sayısının artması nedeniyle firmaların tekeli gücünde azalma olmasına bağlı olarak fiyat-maliyet marjı ve fiyatlar düşmektedir. Ayrıca serbest giriş koşulu, kârın sıfır olmasını gerektirdiği için fiyat düşmesi üretimin artmasına ve ölçüğe göre artan getiri varsayımı altında ortalama maliyetin düşmesine neden olmaktadır.²

Endüstriyel organizasyon teorileri bağlamında ihracat artışı ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişki söz konusu olduğunda ise yapılan teorik çalışmalar ilişkinin yönünün belirsiz olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Rekabetçi olmayan ihracat firmalarının yurt içi ve yurt dışı piyasalar arasında fiyat farklılaştırması yapma olanağı yoksa ithalat disiplini hipotezinde olduğu gibi rekabetçi bir süreç ortaya çıkacağından ihracat artışı ile fiyat-maliyet marjları arasında negatif ilişki bulunacaktır (Jacquemin, Ghellinck ve Huveneers 1980; Caves 1985). Fiyat-maliyet marjları ile ihracat arasındaki ilişkinin negatif olmasına bir diğer neden olarak ihracat piyasalarının anlaşma yapılmasına uygun piyasalar olmaması gösterilmektedir (Jacquemin, Ghellinck ve Huveneers 1980).

Endüstriyel organizasyon teorilerinde, ihracat endüstrilerinin farklılaştırılmış mallardan oluştuğu veya rekabetçi olmayan yurt içi firmaların, yurt içi ve yurt dışı piyasalar arasında fiyat farklılaştırması yapma olanağının olduğu durumda fiyat-maliyet marjları ile ihracat arasındaki teorik ilişki daha karmaşık hale gelmektedir. Piyasalar arasında fiyat farklılaştırmasının yapılabildiği durumda, yurt içi firmaların yurt içi ve ihracat fiyat-maliyet marjlarının ağırlıklı bir

¹ Yeni ekonomik bütünleşmeler teorisine göre, rekabet yanlısı etkiye ek olarak ekonomik bütünleşmelerin artan mal çeşitliliği etkisi, yeniden yapılanma etkisi, piyasa bütünleşmesi etkisi ve büyüme etkisi de bulunmaktadır.

² Dış ticaret serbestisinin serbest giriş ve çıkış durumunda fiyatlar, firma ölçeği ve ortalama maliyetler üzerindeki etkilerinin matematiksel formülasyonu için bkz. Dixit ve Norman (1980:270-273), Venables (1985:6-8) ve Brander ve Krugman (1983:315).

ortalaması olan fiyat-maliyet marjlarının ne yönde değişeceği konusunda genel bir öngörü bulunmamaktadır. (Puguel 1980; Caves 1985). İhracatın farklılaşmış maldan oluştuğu durumda ise ihracat piyasa büyüklüğünü arttırıp, sabit maliyetlerin daha fazla satış üzerine yayılmasını sağlayarak kârlılığını yükseltebilmektedir (Caves 1985).

Oligopolistik dış ticaret teorisinde ve endüstriyel organizasyon teorilerinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak, ekonomik birleşmeler teorisi yazınının da rekabet yanlısı etki üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Dış ticaretin global olarak serbestleştirilmesi ile karşılaştırıldığında gümrük birliği kurulmasından kaynaklanan rekabet yanlısı etki daha büyük olmaktadır. Çünkü, gümrük birliği durumunda, üretim kayması etkisi nedeniyle bölge içerisinde firma sayısının ek olarak artması firmaların piyasa paylarının daha fazla düşmesine neden olarak rekabet yanlısı etkinin büyümesine yol açmaktadır (Baldwin ve Venables, 1995:13).³

Ekonomik birleşme sonucu rekabet yanlısı etkiyi inceleyen diğer bir çalışma (Venables 1987), ölçeğe göre artan getiri altında ticarete konu olan malları üreten ve eksik rekabet koşullarının geçerli olduğu endüstrilere sahip olan ülkeler arasında gümrük birliği kurulmasının birlik dışı ülkelerde refahı kesinlikle azaltacağı, buna karşılık birlik üyesi ülkelerde ise refahı arttıracığı belirtilmektedir. Birlik üyesi ülkelerde refahın artmasının temel nedeni, üye ülkeler arasında ticaret engellerinin kaldırılması nedeniyle rekabet yanlısı etkinin meydana gelmesidir.

Teorik alandaki gelişmelere paralel olarak fiyat-maliyet marjı ile ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar genel olarak ithalat artışı sonucunda özellikle yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerde fiyat- maliyet marjının azaldığı sonucuna ulaşmaktadır. (Jacquemin, Ghellinck ve Huveneers 1980; Caves 1985; Puguel 1980; Melo ve Urata 1986; Katicis ve Petersen 1994; Krishna ve Mitra 1998).⁴

Bu çalışmanın amacı yukarıda belirtilen teorik çerçeve içerisinde AB ülkeleriyle gümrük birliği bağlamında gerçekleştirilen ticaret serbestisinin imalat sanayii fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkisini ölçmek olduğundan, bundan sonraki bölümlerde ilk olarak Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin gelişimi kısaca incelenecek; daha sonra ise çalışmamızın sonuçlarına ışık tutması amacıyla ticaret serbestisi ile fiyat-maliyet marjları arasındaki ilişkiyi inceleyen sayısal çalışmaların sonuçlarına genel olarak değinilecektir.

II. Türkiye ile Avrupa Birliği Arasındaki İlişkilerin Gelişimi

Türkiye politik nedenler ile birlikte 1950'li yılların ikinci yarısında karşılaştığı ekonomik güçlüklerin de etkisiyle, 31 Temmuz 1959'da AB'ne üye olmak için başvurmuştur.⁵ Türkiye ile AB arasında ortaklık yaratan Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963'de imzalanmış, 1 Aralık 1964'de yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşmasında, AB ile

³ Baldwin ve Venables (1995)'a göre, mal farklılaştırılması, ölçeğe göre artan getiri ve tekelleri rekabet varsayımları altında, bir grup ülke arasında gümrük birliği kurulması, birlik dışı ülkelerdeki firmaların birlik içerisinde üretim yapmasına ve bu nedenle mal çeşitliliğinin artması sonucu refah artışına neden olmaktadır. Bu etki, Baldwin ve Venables (1995) tarafından gümrük birliğinin **üretim kayması etkisi** olarak adlandırılmaktadır. Diğer bir deyişle, üretim kayması etkisi gümrük birliği sonucunda, ölçeğe göre artan getiri konusu malların birlik içerisinde ticaretinin serbestleştirilmesi sonucu, bu malların yakın ikamelerinin üretiminin bölge içerisine kaymasından kaynaklanmaktadır.

⁴ Bu çalışmaların elde ettiği sonuçların aksine Thompson (2002), Kanada ekonomisi için yaptığı çalışmada ithalatın fiyat-maliyet marjını düşürdüğüne dair sistematik bir kanıt olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

⁵ Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Balkır (1993), DPT (1995), HDTM (1993), Kazgan (1985 ve 1994), Karluk (1996) ve Tekeli ve İlkin (1993).

Türkiye arasındaki ortaklığın üç aşamada gerçekleşmesi öngörülmüştür: hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem. Anlaşmanın 28. Maddesinde Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesi koşuluyla, topluluğa katılma olanağının inceleneceği belirtilmiştir.

Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girdiği yıl başlayan hazırlık döneminin beş yılda tamamlanması öngörülmüştür. Hazırlık döneminde, Türkiye'nin dış ticaret rejiminde bir değişiklik meydana gelmemiştir. Buna karşılık, AB belirli kota limitleri içerisinde Türkiye'nin geleneksel tarımsal ihrac ürünlerine (işlenmemiş tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındık) uyguladığı gümrük vergilerini düşürmüştür.

Geçiş dönemini başlatan Katma Protokol 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanmış ve 1 Ocak 1973'de yürürlüğe girmiştir.⁶ Katma Protokol, temel olarak, Türkiye ile AB arasında sanayi malları ticaretinde gerçekleşecek olan gümrük birliğini amaçlamakta ve bu amaçla 22 yıllık bir süre içinde gerçekleştirilebilecek geçiş döneminin koşullarını belirlemektedir.⁷

Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile birlikte, AB Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını, bir takım istisnalar dışında, 1 Ocak 1971 yılında kaldırmıştır.

Türkiye'nin katma Protokol çerçevesindeki yükümlülükleri, gümrük birliği kapsamındaki mallarda gümrük vergileri ile eş etkili vergi, resimlerin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması, üçüncü ülkelere uyguladığı vergilerin Ortak Gümrük Tarifesine (OGT) uyumlaştırılması ve liberasyonun AT lehine konsolidasyonu olarak özetlenebilir.

Türkiye'nin sanayi malları ithalatına uyguladığı vergilerin kaldırılması yükümlülüğünün biri 12, diğeri 22 yıllık olmak üzere, iki ayrı takvim çerçevesinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. 1967 yılında Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalatın yüzde 55'ini oluşturan 12 yıllık liste kapsamındaki mallar, sanayi için girdiler ve 12 yıllık süre sonunda Türkiye'nin AB ile görece olarak daha kolay rekabet edebileceği malları kapsamaktadır. 1967 yılında Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalatın yüzde 45'ini oluşturan 22 yıllık liste kapsamındaki mallar ise, daha uzun bir süre sonra rekabet etme şansına ulaşabilecek hassas mallardan oluşmaktadır (HDTM, 1993:190). 12 yıllık listedeki mallara uygulanan vergilerin 1985 yılında, 22 yıllık listedeki mallara uygulanan vergilerin ise 1995 yılına kadar sıfırlanması öngörülmüştür.

Benzer şekilde Katma Protokol, 12 ve 22 yıllık listedeki mallar için, 1985 ve 1995 yılında OGT'ye uyumun sağlanmasını öngörmektedir.

Anlaşmaya göre, geçiş dönemini 1996 yılından itibaren son dönem, yani ortaklık aşaması izlemektedir. Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğine dayanan bu son dönemde ekonomi politikalarının AB ekonomi politikalarına yakınlaştırılması öngörülmüştür. Anlaşma tam üyelik konusunda bir taahhüt içermemekte, yalnızca anlaşma koşullarının yerine getirilmesi durumunda bu konunun inceleneceği belirtilmektedir.

⁶ Katma Protokol'ün ticari hükümleri bir Geçici Anlaşma ile 1.9.1971 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Bu nedenle gümrük indirimlerini gerçekleştirilmesine yönelik AB'nin yükümlülükleri 1971'de, Türkiye'nin bu alandaki yükümlülükleri ise 1973'de başlamıştır.

⁷ Avrupa Kömür ve Çelik Birliği ve Avrupa Atom Enerjisi'nin yetki alanına giren mallar anlaşma kapsamında yer almamaktadır.

Geçiş döneminde, Türkiye'nin Katma Protokol'de belirlenen yükümlülüklerini yerine getirmekte bir takım güçlüklerle karşılaştığı görülmektedir. Türkiye, hızlı bir kalkınma süreci içerisinde olduğu geçiş döneminin ilk dört yılında (1973-76), Katma Protokoldeki yükümlülüklerini yerine getirmiştir. Ancak, 1976 yılından itibaren uluslararası piyasalarda yaşanan kriz ile birlikte, Türkiye'de de giderek derinleşen ekonomik kriz sonucu Türkiye-AB ilişkilerinde önemli sorunlar yaşandığı görülmektedir. 1978 yılında Türkiye gümrük vergisi indirimlerinin 5 yıl daha uzatılması için ek süre istemiş, ayrıca ekonomisinin canlanması için "yardım paketi" talebinde bulunmuştur. Ancak bu taleplerin AB tarafından kabul edilmemesi ile birlikte, 1978 yılında Katma Protokol'ün 60. Maddesi uyarınca AB ile ilişkiler dondurulmuştur.

24 Ocak 1980 İstikrar Programını izleyen zaman içerisinde Türkiye'nin sanayileşme stratejisi ihracata dönük sanayileşme olarak belirlenmiş ve bu çerçevede çeşitli tedbirlerle teşvik edilen ihracat artışı büyümenin temel belirleyicisi olmuştur. 1980 sonrası uygulanmaya başlayan ekonomi politikalarının diğer bir temel unsuru ithalatın serbestleştirilmesidir. Bu alandaki en önemli gelişmeler, ithalat rejiminde pozitif listeden negatif listeye geçilmesi, 1984 ithalat rejimi ile birlikte ithalata konu olan malların "ithali yasak", "müsadeye tabii", "libere" ve "fon ödenmek suretiyle ithal edilebilecek" mallar şeklinde kategorilere ayrılmasıdır. Buna ek olarak, miktar kısıtlamaları ve ithalat üzerindeki bürokratik engeller kaldırılmış ve koruma oranları düşürülmüştür.

1980 yılını izleyen dönemde Türkiye'deki olumsuz politik gelişmelere bağlı olarak AB'nin Türkiye ile ilişkilerini dondurması nedeniyle ilişkilerin daha da bozulduğu görülmektedir. 1983 yılında yeni seçilen hükümetin AB ile ilişkileri canlandırma çabalarına rağmen, ancak 1986 yılında AB'nin tavrını değiştirip ortaklık anlaşmasını canlandırması sonucu AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler normale dönmüştür. Bu gelişmelerden sonra, 14 Nisan 1987'de Türkiye AB'ne tam üye olmak için başvurmuş; ancak AB tam üyeliğin gerçekleştirilmesinde önemli güçlükler olduğunu belirterek ortaklık anlaşmasının canlandırılmasını önermiştir.

Türkiye'nin tam üyelik başvurusu gümrük birliği ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır olduğunu gösterdiğinden, Türkiye'nin dış ticaret alanındaki yükümlülükleri 1988 yılında yapılan Ad Hoc komite toplantıları ile yeni bir takvime bağlanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin gümrük vergisi indirimlerini hızlandırarak 1995 yılında 12 yıllık listede yüzde 95 ve 22 yıllık listede yüzde 90 indirimine ulaşılmıştır. OGT'ye uyum için yapılan indirimler ise 1995 yılında 12 yıllık listede yüzde 90'a ve 22 yıllık listede yüzde 85'e ulaşmıştır. Benzer şekilde, 1993 yılında tek vergi sistemine geçilmesi ile birlikte ithalattan alınan Toplu Konut Fonu dışındaki parasal yükümlülükler kaldırılmıştır.

Geçiş döneminin tamamlanmasının ardından, Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleşmiştir. Gümrük Birliğinin şartlarını açıklayan Ortaklık Konseyi Kararı'na göre, ithalatta ve ihracatta uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili vergiler ile miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirler, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren kaldırılmıştır. Buna ek olarak, Ortak Ticaret Politikası ve Ortak Gümrük Tarifesi çerçevesinde, Türkiye'nin, AB üyesi olmayan ülkelere karşı ithalat, ihracat ve tekstil politikasına ilişkin AB mevzuatına uygun tedbirleri alması ve Ortak Gümrük Tarifesini uygulaması gerekmektedir.⁸

⁸ Türkiye-AB Ortaklık Konseyinin 2/95 Sayılı kararına göre, bazı hassas ürünler için 1.1.2001 tarihine kadar OGT hadlerinin üstünde koruma uygulanacaktır. Bu ürünler; bazı petrol yağları, jet yakıtı, marine dizel, fuel oil, clarfid oil, ekstrakt oil, deri ve köselerden, plastik madde yapraklarından, dokumaya elverişli maddelerden ve kartondan

1988 yılından sonra Türkiye'nin AB ile ilişkileri canlandırma çerçevesinde gümrük vergisi indirimlerini hızlandırma çabalarına rağmen, gümrük birliğinin gerçekleşmesinden bir yıl önce, AB kaynaklı imalat sanayii ithalatına uygulanan nominal ortalama koruma oranı yüzde 12.3'dür.

Gümrük birliği sonrasında düşen vergi oranları ve dolayısıyla koruma oranlarındaki azalma ile birlikte artan dış ticaret hacminin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri çeşitli bağlamlarda yapılan çalışmalara konu olmuştur.

III. Fiyat-Maliyet Marjı ve Ticaret Serbestisi: Türkiye Örneği

Yazında son yıllarda ekonomik birleşmelerin iktisadi etkilerini inceleyen çalışmaların büyük bir çoğunluğunun ekonomik birleşmeler teorisinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak eksik rekabet piyasa yapısını temel aldıkları görülmektedir. AB ile gümrük birliğinin Türkiye ekonomisi üzerindeki olası etkilerini inceleyen çalışmaların önemli bir bölümü ise, gümrük birliği sonrasında birliğin imalat sanayii üzerindeki etkileri ve özellikle yeni teorilerinin öngördüğü etkileri kapsamamaktadır. Bu tür çalışmalar tam rekabet varsayımı altında geleneksel gümrük birliği teorisinin ticaret yaratıcı, ticaret saptırıcı ve sınırlı olarak da dinamik etkileri üzerinde durmaktadır (Demir 2001; Hartler ve Laird 1999; Morgil 2000; Uyar 1998). Ancak Türkiye'de imalat sanayii sektörlerindeki yüksek yoğunlaşma oranları göz önüne alındığında geleneksel ekonomik birleşmeler teorisinden ziyade eksik rekabet piyasa yapısını temel alan yeni dış ticaret ve ekonomik birleşmeler teorisinin öngörülerinin sınanması gerekmektedir. Bu öngörüler bilindiği gibi dış ticaret serbestisinin fiyat-maliyet marjlarını, yoğunlaşma oranlarını, piyasa hakimiyetini ve fiyatları düşürerek yaratacağı üretim artışları ve refah etkisidir.

Türkiye'de dış ticaret serbestisinin sektörel fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Fakat bu çalışmalar gerek ele aldıkları dönem itibarıyla gerekse kullandıkları dış ticaret değişkenleri itibarıyla AB ile gümrük birliğinin ekonomik etkilerini ortaya koymayı hedeflememişlerdir. Çalışmaların sonuçları kullanılan yöntemlere, kapsadıkları dönemlere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir.

Katırcıoğlu (1990)'nun 1980-85 dönemini incelediği çalışmasının sonucuna göre, Türkiye'de dış ticaret serbestleşmesinin kârlılığı azaltıcı yönde etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. 1984-86 döneminin verilerini kullanan Levinsohn (1993)'un çalışmasının sonucu, 1985-86 döneminde 1985 dönemine göre fiyat marjinal maliyet oranının düştüğüdür. Foroutan (1991)'a göre ise, ithalat artışı özel imalat sanayii sektörlerinde 1977-85 yılları arasında fiyat-maliyet marjlarını azaltmakla birlikte, kamu sektöründe ithalat artışının fiyat-maliyet marjları üzerinde bir etkisi yoktur.

Metin-Özcan ve Voyvoda (2000) ve Yeldan (2001)'in çalışmalarında 1980-96 yılları dikkate alınmış, belirleyenlerini inceledikleri değişken fiyat-maliyet marjları olmuştur. Çalışmalarının sonucu ticaret serbestisi ile fiyat-maliyet marjları arasındaki ilişkinin zayıf olduğu yönündedir⁹. Benzer şekilde, özel imalat sanayii sektörleri

---

yapılmış sandık, çanta, bavul ve kılıflar, torba imali için beyazlatılmış kraft kağıtları, çimento ve gübre torbaları, ayakkabı ve ayakkabı aksamı, porselen ve seramikten bazı sofralar ve mutfak eşyası, bazı traktör, midibüs, binek otomobilleri ve eşya taşımaya mahsus motorlu araçlardır.

⁹ Çalışmalarda, kar marjları ile dışa açılım arasında negatif bir ilişki olmakla beraber bu ilişkinin görece zayıf olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışma konusu tüm imalat sanayii sektörleri için elde edilen sonucun aksine, 1980 yılında dışa kapalı ancak 1996 yılında dışa açılmış 14 sektör için ise, kâr marjları ile dışa açılım arasında pozitif ilişki

için ithalat değişkeni ile fiyat-maliyet marjları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı sonucu, Engin, Katircioğlu ve Akçay (1995)'in çalışmalarında da belirtilmiştir.

Yalçın (2000)'in 1983-94 dönemi için yapılan çalışmasında ticaret serbestisinin fiyat-maliyet marjlarını yalnızca özel sektör de azalttığı görülürken, Köse ve Yeldan (1998)'in çalışması 1980, 1985 ve 1994 yıllarındaki değerler karşılaştırıldığında dış ticaret serbestisinin kârlılık üzerinde beklenen bir etkiyi oluşturmadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

İhracat ile fiyat-maliyet marjı arasındaki ilişki söz konusu olduğunda ise, 1983-94 dönemini dikkate alan Yalçın (2000)'da, ihracat artışının kamu sektöründe fiyat-maliyet marjlarının düşmesine neden olmakla birlikte özel sektörde fiyat-maliyet marjlarını etkilemediği görülmüştür.

Yukarıda görüldüğü gibi, Türkiye ekonomisinde dış ticaret değişkenleri ile kâr marjları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bulunmakla birlikte, gümrük birliğinin kâr marjları üzerindeki etkisini doğrudan inceleyen bir çalışmanın olmaması ve gümrük birliğinin etkilerinin eksik rekabet piyasası temelinde incelenmesinin gerekliliği nedeniyle bu çalışmada gümrük birliğinin imalat sanayii sektörlerinin kâr marjları üzerindeki etkilerinin üzerinde odaklanılmaktadır.

Gümrük birliğinin AB ülkeleriyle yapılan dış ticaret hacmini artırarak, Türk imalat sanayiinde rekabeti güçlendirip, sektörel fiyat-maliyet marjları üzerinde bir etki yaratıp yaratmadığını araştırmak için, çalışmamızda imalat sanayii alt sektörlerinin 12 sektör altında toplulaştırılmış verileri temel alınmıştır. Bu alt sektörler sektör numaralarıyla birlikte aşağıda verilmiştir:

1) Gıda, İçki, ve Tütün Sanayii, 2) Dokuma, Giyim ve Deri Sanayii 3) Orman Ürünleri Sanayii 4) Kağıt-Basım Sanayii 5) Kimya Ürünleri Sanayii 6) Petrol Ürünleri Sanayii 7) Kauçuk Ürünleri Sanayii 8) Toprak Ürünleri Sanayii 9) Metal Ürünleri Sanayii 10) Madeni Eşya Sanayii 11) Makina İmalat ve Elektrikli Makina Sanayii 12) Taşıt Araçları Sanayii

Gümrük birliğinin etkilerinin gözlenebileceği 1996-98 döneminde çalışmaya konu olan 12 sektörün 9'unda AB ile yapılan ithalat yoluyla hesaplanan ithalat oranı 1994-95 dönemine göre artmıştır (Tablo 1). Benzer şekilde aynı dönemde söz konusu 12 sektörün 9'unda AB ülkeleriyle yapılan ihracat hacmiyle hesaplanan ihracat oranı da artmıştır (Tablo 1). Çalışmanın temel amacı gümrük birliği sonrası AB ülkeleriyle yapılan dış ticaret hacmindeki bu artışın Türk imalat sanayiinde rekabeti artırarak kâr marjları üzerinde bir etki yaratıp yaratmadığını incelemek olduğu için, 1996-98 döneminde fiyat-maliyet marjlarındaki hareketlere baktığımızda, çalışmada yer alan 12 imalat sanayii alt sektörünün 11 tanesinde fiyat-maliyet marjlarının 1994-95 dönemine göre düştüğü gözlenmektedir.

Ayrıca sektörel yoğunlaşma oranlarıyla fiyat-maliyet marjları arasındaki genel kabul görmüş bağlantı dikkate alınarak çalışmadaki 12 imalat sanayii alt sektörünün 1996-98 dönemindeki yoğunlaşma oranları incelendiğinde, 9 sektörde 1994-95 dönemine göre yoğunlaşma oranlarının düştüğü gözlemlenmiştir. Yoğunlaşma oranlarının düştüğü

---

bulunmuştur. Buna göre, söz konusu çalışmalarda ithalat disiplinin kâr marjlarında beklenen daralmayı sağlamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

sektörler genellikle gümrük birliği öncesi dönemde yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerdir (Tablo 1). Bu sektörler dokuma, giyim ve deri sanayii, kağıt, basım ve yayım sanayii, kimya ürünleri sanayii, petrol ürünleri sanayii ve taşıt araçları sanayiidir.

Tablo 1: İthalat Oranı, İhracat Oranı, Yoğunlaşma Oranı ve Fiyat-Maliyet Marjında Meydana Gelen Değişmeler

Sektör No.	1996-98 döneminde 1994-95 dönemine göre yüzde değişim			
	İthalat Oranı	İhracat Oranı	Yoğunlaşma Oranı	Fiyat-Maliyet Marjı
1	-6,09	-42,25	-6,40	-12,40
2	36,68	6,56	-38,05	-7,64
3	66,05	79,03	-12,25	20,13
4	51,16	1,94	0,04	-16,98
5	26,57	1,18	-13,07	-13,70
6	-34,89	-70,60	-24,60	-57,50
7	3,22	13,82	-10,40	-12,76
8	11,03	15,68	16,83	-10,61
9	16,77	59,50	-3,92	-4,79
10	-16,30	-32,51	-2,19	-4,75
11	15,55	50,67	17,05	-6,34
12	15,10	14,99	-9,28	-5,15

Kaynak: Çalışmanın *EK*'inde açıklanan veri setinden yararlanarak hesaplanmıştır.

Her ne kadar gümrük birliği sonrasında imalat sanayii sektörlerinin AB ülkeleri ile olan ithalat ve ihracatının toplam çıktı içindeki payı genel olarak artarken imalat sanayiinde fiyat-maliyet marjı ve yoğunlaşma oranları genel eğilim olarak azalsa da, özellikle fiyat-maliyet marjlarındaki bu azalışın AB ülkeleriyle yapılan dış ticaret oranlarındaki artışla nedensel bir ilişki içerisinde olup olmadığını irdelemek için sayısal bir analize ihtiyaç duyulmaktadır.

IV.Tahmin Yöntemi ve Sonuçları

Bu amaçla 1994-98 dönemi için 12 imalat sanayi alt sektörünün verileriyle fiyat-maliyet marjı (PCM) denklemi tahmin edilmiştir. Bu denklemde kârlılık üzerinde dış ticaretin etkisini görebilmek için, açıklayıcı değişkenler arasında dış ticaret değişkenleri ithalat oranı (M) ve ihracat oranı (X) da bulunmaktadır. Kontrol değişkenleri olarak kullandığımız diğer açıklayıcı değişkenler ise katma değer (VA), sermaye hasıla oranı (KQ) ve 1994 krizini temsilen oluşturulan kukla değişkendir (D).

$$PCM=c+ a_1M+ a_2X+ a_3VA+ a_4KQ+ a_5D+u$$

Dış ticaretin piyasaları disipline edici etkisinin söz konusu olduğu durumda, dış ticaret değişkenlerinin katsayısı negatif olarak beklenmektedir. Katma değer değişkeninin modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilmesinin nedeni yoğunlaşma oranlarıyla yazında sık sık sözü edilen güçlü ilişkisidir. Sektörel katma değer, piyasa büyüklüğü ile ilişkisi nedeniyle ölçek ekonomilerini temsil eden bir değişken olarak kullanılmaktadır.¹⁰ Daha büyük bir piyasa daha fazla sayıda etkin ölçekli firmanın var olmasına olanak sağladığı için piyasa büyüklüğü arttıkça yoğunlaşma oranının düşmesi beklenmektedir. Yoğunlaşma oranlarının modelde doğrudan açıklayıcı değişken olarak kullanılmamasının nedeni, yoğunlaşma oranlarıyla fiyat-maliyet marjlarının bir çok çalışmada ortaya koyulduğu gibi eşanlı belirlenmesi ve bu eşanlılığın tahmin sürecinde yaratacağı sorunlardır. Dolayısıyla katma değer değişkeninin yoğunlaşma oranını temsil ettiği durumda fiyat-maliyet marjı ile negatif ilişki içinde olması beklenir. Bu durumda çalışmada tahmin edilen fiyat-maliyet marjı denkleminde katma değer değişkeninin işareti negatif beklenmektedir.

Kullanılan denklemdaki bir diğer açıklayıcı değişken olan sermaye hasıla oranının katsayısının beklenen işareti pozitifdir. Sermaye hasıla oranı modele sermayenin maliyetini temsilen alınmıştır. Diğer bir deyişle, sermaye hasıla değişkeni, sermayenin getiri oranını içermektedir. Fiyat-maliyet marjı hesaplamalarında maliyet unsurları arasında sermayenin de maliyetinin dikkate alınması gerektiği; fakat dolaysız olarak hesaplanmadığı için hesaplamalarda kullanılamaması, fiyat-maliyet marjında bir sapma olmasına neden olmaktadır. Bu sapmayı telafi etmek için, sermaye hasıla oranı eşitliğin sağ tarafına eşitliğin sol tarafında olması gereken sermaye maliyetlerini temsilen dahil edilmektedir. Sermaye maliyetleri fiyat-maliyet oranı hesaplamalarında negatif bileşen olarak kullanılması gerektiği için, denklemin sağ tarafında temsili değişken olan sermaye hasıla oranının katsayısının işareti tahmin sonucunda pozitif beklenmektedir.

Fiyat-maliyet marjı denklemini tahmin yöntemimiz panel veri yöntemi olmuştur. Çalışmada kullanılan veriler 1994-98 döneminde imalat sanayii alt sektörlerinin bilgilerinden elde edilmiştir. İmalat sanayii alt sektörlerinin verileri daha önce belirtilen 12 alt sektörde toplulaştırılmıştır.

Tahmin sürecinde yapılan sınamalar sonucunda sektörler arasında kayda değer farklılıklar bulunmadığı sonucuna ulaşıldığı için, tahminde tercih edilen yöntem birleştirilmiş en küçük kareler (pooled least square) olmuştur. Tahmin yöntemi olarak rassal etki ya da sabit etki modeli tercih edildiğinde de, açıklayıcı değişkenlerin anlamlılığı ya da katsayıların işareti anlamında değişik sonuçlar elde edilemediği görülmüştür. Dolayısıyla tahmin sürecinden elde edilen sonuçlar *güçlü* (robust) olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2: Fiyat-Maliyet Marjı Denkleminin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: PCM

Yöntem: Birleştirilmiş en küçük kareler

¹⁰ Ampirik çalışmalarda piyasa büyüklüğünü gösteren temsili değişken olarak endüstrilerin satışlarının da kullanıldığı görülmektedir. Ancak, Melo ve Urata (1986:295)'ya göre, ölçek büyüklüğü satın alınan girdileri de içeren satışlar ile değil, katma değer ile ilişkili olduğundan katma değer temsili değişken olarak kullanılması daha uygundur.

Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C	12.93115	7.225477	1.789660	0.0791
M	0.108782	0.019377	5.613864	0.0000
X	1.52E-09	1.05E-09	1.441062	0.1553
VA	0.351196	0.051014	6.884286	0.0000
KQ	0.152220	0.047100	3.231879	0.0021
D	25.84900	3.893727	6.638626	0.0000
R ²	0.727629	Bağımlı Değ. Ort.		90.37203
Düzeltilmiş R ²	0.702409	Bağımlı Değ. Std.Hata		20.23496
Regresyon Std. Sapması	11.03855	Hata Kare Toplamı		6579.878
F-istatistiği	28.85179	Durbin-Watson İst.		1.226534
Olasılık (F-istatistiği)	0.000000			

Model tahmin sonuçlarına göre, açıklayıcı değişkenlerin çoğu istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur (Tablo 2). Ancak bazı açıklayıcı değişkenlerin katsayısının işareti beklenen yönde elde edilememiştir.

İthalat oranı değişkeni fiyat-maliyet marjı denkleminin tahmini sonucunda istatistiki olarak anlamlı bir açıklayıcı değişken olarak bulunmuştur. Fakat bu değişkenin katsayısı tahmin sonucunda pozitif olarak elde edilmiştir (Tablo 2). Bu sonuç bize gümrük birliği sonrası dönemi de içeren dönemde, AB ülkeleri ile yapılan ithalattaki değişimler ile fiyat-maliyet marjlarındaki değişimlerin aynı yönlü olduğunu söylemektedir. Başka bir ifadeyle, bu dönemde AB ülkelerinden yapılan ithalattaki bir artışın fiyat-maliyet marjlarını azaltıcı yönde bir etkisinin bulunmadığı, tam tersine fiyat-maliyet marjlarını arttırıcı yönde etkisi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Yazında bu durumun ticaretin serbestleştirilmesi sonrasında ithalatın payı artarken, yerli ve yabancı firmaların anlaşma yapması sonucunda ortaya çıkabileceği belirtilmektedir. (Geroski ve Jacquemin 1981; Urata 1984 ve Melo ve Urata 1986). Fiyat-maliyet marjının ithalatla pozitif ilişkili olması yurt içi üreticilerin aynı zamanda ithalat yaptığı durumla da açıklanmaktadır. Dolayısıyla, gümrük birliğinin Türkiye’de imalat sanayii sektörleri üzerinde ithalat artışları yoluyla rekabetçi bir ortam yarattığı sonucuna mevcut verilerle ulaşılamamaktadır.

İhracat oranı değişkeni tahmin sonuçlarına göre fiyat-maliyet marjı denkleminde istatistiki olarak ancak 0,15 düzeyinde anlamlı bir açıklayıcı değişkendir (Tablo 2). Bu anlamlılık düzeyi ihracat oranı değişkeni ile fiyat-maliyet marjı değişkeni arasında çok güçlü bir ilişkinin bulunmadığına işaret etmektedir. Ayrıca ihracat oranı değişkeninin katsayısı beklenenin tersine pozitif olarak elde edilmiştir. Bu pozitif katsayı 1994-98 döneminde AB ülkelerine yapılan ihracat oranındaki değişim ile ilgili sektörlerin fiyat-maliyet marjındaki değişim arasında aynı yönde bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Böylece söz konusu dönemde gümrük birliği nedeniyle gerçekleşen ihracat oranlarındaki bir artışın fiyat-maliyet marjlarını pek fazla etkilemediği ve yarattığı etkinin fiyat-maliyet marjlarını arttırıcı yönde olduğu yorumu yapılabilir. Bu yorum ihracatın piyasa büyüklüğünü arttırarak ve sabit maliyetlerin daha fazla satış üzerine yayılmasını sağlayarak kârlılığını arttırabileceği yönündeki teorik tartışmalarla desteklenmektedir (Caves 1985). İhracat ile fiyat-maliyet marjı arasında pozitif bir ilişki olmasının diğer bir nedeni olarak, ihracatın yüksek risk içerdiği koşulda ihracat yapılabilmesi için ihracatın getirisinin yurt içi satışların getirisinden yüksek olmasının gerekliliği gösterilmektedir (Katrak 1980).

Denklemdaki diğer bir açıklayıcı değişken olan katma değer de tahmin sonuçlarına göre anlamlı bir değişkendir (Tablo 2). Buna karşın değişkenin katsayısının işareti beklentilerin tersine pozitifdir. Katma değer değişkeninin katsayısının pozitif işaretli olması piyasa genişledikçe ve dolayısıyla yoğunlaşma oranının azalma olasılığı arttıkça fiyat-maliyet marjlarının arttığına göstergesidir. Böyle bir sonuç sektörel katma değerın yoğunlaşma oranlarını temsil etmediği ya da sektörel katma değer arttıkça yoğunlaşma oranlarının düşmediği durumda geçerli olabilir. Firmaların ortalama maliyetin minimum noktasında üretim yapmadığı sektörlerde katma değer arttıkça ölçek ekonomileri nedeniyle maliyet düşebileceği için, giriş engelleri artıp sektörel yoğunlaşma azalmayabilir. Ayrıca fiyat-maliyet marjlarının yoğunlaşma oranlarıyla güçlü ilişkisi bulunmadığı durumda da sektörel katma değer ile fiyat-maliyet marjları arasındaki pozitif ilişki açıklanabilir.

Fiyat-maliyet marjı denkleminin tahmini sonucunda, açıklayıcı değişken sermaye hasıla oranı da istatistiki olarak anlamlı bir değişken olarak bulunmuştur (Tablo 2). Sermaye hasıla oranının katsayısı beklendiği gibi pozitif işaretli olarak elde edilmiştir.

1994 yılındaki ekonomik krizi temsilen oluşturulan kukla değişken de istatistiki olarak anlamlı ve pozitif katsayılı olarak tahmin sonuçlarından elde edilmiştir (Tablo 2). Bu değişkenin pozitif işareti krizin Türkiye’de imalat sanayii sektörlerinde fiyat-maliyet marjını arttırıcı bir etki yarattığı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç

Yeni dış ticaret teorilerinin ve endüstriyel organizasyon teorilerinin temel önermelerinden birisi dış ticaret serbestisinin eksik rekabet koşullarının etkili olduğu piyasalarda rekabeti arttırarak fiyat-maliyet marjlarını düşüreceği; böylece üretimi ve refahı arttıracığıdır. Dış ticaret teorisi alanında meydana gelen bu önemli gelişmeler sonucu gümrük birliği teorisinin de fiyat marjları ile dış ticaret serbestisi arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir.

1996 yılında AB ülkeleriyle yapılan gümrük birliğinin gerçekleşmesi sonrasında, Türkiye ekonomisi verileri incelendiğinde, 1996-98 döneminde imalat sanayii sektörleri kapsamında AB ülkeleriyle yapılan dış ticaretin hacminin genel eğilim olarak arttığı gözlenmektedir. Aynı dönemde imalat sanayi sektörel yoğunlaşma oranlarında ve fiyat-maliyet marjlarında azalma gözlenmektedir. Özellikle sektörel fiyat-maliyet marjlarındaki söz konusu azalmanın AB ülkeleriyle yapılan dış ticaret hacmindeki artışla nedensel bir ilişkisi olup olmadığını sorgulamak için, imalat sanayi sektörel fiyat-maliyet marjı denkleminin tahmin edilmiştir.

Sektörel fiyat-maliyet marjı denkleminin tahmin sonuçlarına göre, imalat sanayii sektörleri bazında AB ülkelerinden yapılan ithalattaki artış, sektörel fiyat-maliyet marjlarını azaltmamaktadır. Böylece söz konusu ithalattaki bir artışın imalat sanayii sektörlerinde rekabet arttırıcı bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yazında bu sonucun ancak ithalatçı firmaların aynı zamanda üretici firmalar olması koşulunda geçerli olabileceği savunulmaktadır.

İhracat değişkeni ile fiyat-maliyet marjları arasındaki ilişkiye baktığımızda, tahmin sonuçlarına göre ilişkinin pozitif yönlü olmakla birlikte, istatistiki olarak güçlü olmadığı görülmüştür. Böylece gümrük birliği sonrası AB ülkeleriyle imalat sanayii sektörleri bazında yapılan ihracattaki artışın sektörel fiyat-maliyet marjlarını azaltmadığı, aksine arttırıcı etki yarattığı sonucuna ulaşılabılır. İhracattaki artışın piyasa genişliğini arttırarak, üretimin minimum

maliyetin altında yapıldığı koşulda, ölçek ekonomileri yoluyla maliyetleri azaltarak kârlılığı arttırabileceği yazında kabul görmüş bir açıklamadır.

Ayrıca tahmin sonuçlarına göre, sektörel katma değer ile fiyat maliyet marjları arasında elde edilen pozitif ilişki, Türkiye ekonomisinde imalat sanayi sektörlerinde piyasanın genişlemesinin kâr marjlarını arttırdığını bir kez daha göstermektedir. İmalat sanayi sektörlerinde minimum maliyetin altında üretim yapıldığı, giriş serbestisi bulunmadığı koşullarda piyasadaki bir genişlemenin fiyat-maliyet marjlarını maliyetleri düşürerek arttırması açıklanabilir bir olgudur.

1994 krizini temsil eden kukla değişkenin fiyat-maliyet marjı denklemi tahmini sonucuna göre pozitif işaretli olması, krizin fiyat-maliyet marjını arttırıcı bir etki yarattığı şeklinde yorumlanabilir. Krizin sektörel yoğunlaşmayı arttırması bu sonucu anlamlı kılabılır.

Sonuç olarak bu çalışma, AB ülkeleriyle yapılan dış ticaretin gümrük birliği sonrası artan hacminin, imalat sanayii sektörlerinde rekabetçi bir etki yaratarak, fiyat-maliyet marjlarını azalttığı yönünde bir bilgi vermemektedir. Tam tersine, artan dış ticaret hacminin piyasayı genişleterek ölçek ekonomileri yoluyla fiyat-maliyet marjlarını arttırdığı önermesini gündeme getirmektedir. Buna karşın elde edilen bu bulgular, gümrük birliği sonrası AB ülkeleriyle yapılan dış ticaret hacmindeki genişlemenin, Türkiye ekonomisinde refah arttırıcı bir etki yaratmadığı gibi bir sonuca ulaşmayı gerektirmez. Dış ticaret hacmindeki artış fiyat-maliyet marjları kanalıyla refah arttırıcı bir etki yaratmasa bile, artan mal çeşitliliği etkisi, yeniden yapılanma etkisi, piyasa bütünleşmesi etkisi ve büyüme etkisi yoluyla refahı artırabilir. Dolayısıyla gümrük birliğinin Türkiye ekonomisinde üretim artışları, ölçek ekonomileri ve mal çeşitlenmesi kanallarıyla yaratabileceği etkileri araştıran çalışmalara ihtiyaç kaçınılmazdır.

EK: Değişkenlerin Tanımları ve Veri Kaynakları

Sermaye Hasıla Oranı (KQ): Modele ilişkin veri setinin elde edilmesinde karşılaşılan güçlüklerden birisi sermaye stoğuna ilişkin verilerin elde edilmesi sürecinde ortaya çıkmıştır. Türkiye imalat sanayii sektörel sermaye stoğunun hesaplanmasına ilişkin tek çalışma olan Maraşlıoğlu ve Tıktık (1991), 1968-1988 yılları için sektörel sermaye stoğu hesaplamıştır. Ancak, söz konusu çalışmada sektörel sermaye stoğu verileri en son 1988 yılı için hesaplandığı için bu çalışmada Maraşlıoğlu ve Tıktık (1991)'daki sektörel imalat sanayii sermaye stoğu verilerinin kullanılması mümkün olmamıştır. Bu nedenle, modelin tahmin dönemi olan 1994-1998 yılları için sektörel sermaye stoklarının tahmin edilmesi gerekmiştir. Bu amaçla, Maraşlıoğlu ve Tıktık (1991) ve Griliches (1980)'de kullanılan yöntem uygulanarak söz konusu dönem için sektörel bazda sabit sermaye stoğu hesaplanmıştır. Sektörel sabit sermaye stoğunun hesaplanmasında aşağıdaki eşitlik kullanılmaktadır:

$$K_{i,t} = K_{i,t-1}(1 - \delta) + I_{i,t} \quad (1)^{11} \quad t=1994, \dots, 1998$$

i=1, \dots, 12 nolu sektörler

¹¹ (1) nolu eşitlik $K_{i,t} = K_{i,t-1}(1 - \delta) + I_{i,t}$ biçiminde de ifade edilmektedir. Ancak, 1988 yılına ait sektörel yatırımlarının bulunamaması nedeniyle sermaye stoğunun hesaplanmasında (1) no.lu eşitliğin kullanılması tercih edilmiştir.

1) Gıda, İçki, ve Tütün Sanayii, 2) Dokuma, Giyim ve Deri Sanayii 3) Orman Ürünleri Sanayii 4) Kağıt-Basım Sanayii 5) Kimya Ürünleri Sanayii 6) Petrol Ürünleri Sanayii 7) Kauçuk Ürünleri Sanayii 8) Toprak Ürünleri Sanayii 9) Metal Ürünleri Sanayii 10) Madeni Eşya Sanayii 11) Makina İmalat ve Elektrikli Makina Sanayii 12) Taşıt Araçları Sanayii

K_{it} = i. sektördeki, t yılı sabit sermaye stoğu

I_{it} = i. sektördeki, t yılı yatırımı

δ = yıllık ortalama aşınma oranını

Eşitlik (1) kullanılarak Maraşlıoğlu ve Tıktık (1991)'da verilen 1988 yılı sektörel sermaye stoğu verilerine sektörel yatırımların eklenmesi ile 1994-1998 yılları için sektörel düzeyde sermaye stoğu türetilmiştir. Sektörel düzeyde yıllık aşınma oranları mevcut bulunmadığından, yıllık aşınma oranı olarak Maraşlıoğlu ve Tıktık (1991)'da olduğu gibi tüm imalat sanayii sektörleri için 0.05263 kabul edilmiştir. Yıllık yatırım verileri ise *UNIDO Industrial Statistics*'in çeşitli sayılardan elde edilmiştir.

Sektörel üretim verileri ise, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)'nden ISIC Revize 2 sınıflaması altında elde edilmiştir.

Modelde kullanılan sermaye-hasıla oranı (KQ) değişkeni ise sektörel sermaye stoğu ve sektörel üretim verileri yardımı ile hesaplanmıştır.

Katma Değer (VA): Sektörel katma değer verileri ISIC Revize 2 sınıflamasında DİE'den elde edilmiştir. Söz konusu veriler modelin sektörel sınıflamasına göre toplulaştırılmış; daha sonra ise sektörel katma değer verileri 1990 bazlı imalat sanayii alt sektörleri TEFE ile deflate edilerek sektörel reel katma değer elde edilmiştir.

İthalat ve İhracat Oranı (M, X): İthalat oranı değişkeni, $\text{ithalat}/[\text{üretim-ihracat+ithalat}]$ eşitliğinden, ihracat oranı değişkeni ise $\text{ihracat}/\text{üretim}$ eşitliğinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu eşitlikte kullanılan AB'den yapılan ithalat ve ihracat verileri 1994-1998 yılları için ISIC Revize 3 sınıflaması altında Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan elde edilmiş ve modelin sektörel sınıflamasına göre toplulaştırılmıştır. Sektörel ithalat ve ihracat ile daha önce açıklanan sektörel üretim verileri kullanılarak sektörel ithalat ve ihracat oranları elde edilmiştir.

Yoğunlaşma Oranı: Çalışmada yoğunlaşma oranı olarak DİE'den elde edilen sektörel Herfindahl indeksi kullanılmıştır. Çalışmada yoğunlaşma oranı için Herfindahl indeksinin seçilmesinin nedeni, yoğunlaşma indeksinin hesaplanmasında 'm' firmanın pazar payının kullanılması, buna karşılık Herfindahl indeksinin hesaplanmasında sektördeki tüm firmaların pazar paylarının kullanılmasıdır. ISIC Revize 2 sınıflaması altındaki sektörel Herfindahl indeksi modelin sektörel sınıflamasına göre toplulaştırılmıştır.

Fiyat-Maliyet Marjı (PCM): Fiyat-Maliyet Marjı değişkeni, VA, katma değer, W, işgücüne yapılan toplam ücret ödemesi ve Y üretimi göstermekte iken $PCM = (VA-W)/Y$ eşitliğinden yararlanılarak hesaplanmıştır. Daha önce açıklanan katma değer ve üretim değişkenlerine ek olarak, fiyat-maliyet marjlarının hesaplanması için sektörel toplam ücret ödemeleri değişkenine de ihtiyaç duyulmaktadır. Sektörel düzeyde nominal toplam ücret ödemeleri ISIC Revize 2 sınıflaması altında DİE'den elde edilmiştir. Söz konusu veriler modelin sektörel sınıflamasına göre toplulaştırılmıştır. Toplam ücret ödemeleri ve daha önce açıklanan katma değer ve üretim verileri kullanılarak sektörel fiyat-maliyet marjı değerleri hesaplanmıştır.

KAYNAKÇA

- BALKIR, C. (1993), "Turkey and the European Community: Foreign Trade and Direct Foreign Investments in the 1980s", Balkır, C ve Willams, A.M (ed), **Turkey and the Europe**", London:Printer Publisher.
- BRANDER, J. A. (1981), "Intra-Industry Trade in Identical Commodities", **Journal of International Economics**, 11, 1-14.
- BRANDER, J. A.ve KRUGMAN, P.R(1983), "A Reciprocal Dumping Model of International Trade", **Journal of International Economics**, 15: 313- 323.
- BALDWIN, R ve VENABLES, A.J (1995), "Regional Economic Integration", Grossman, G. ve Rogoff, K (Eds.), **Handbook of International Economics**, Cilt 3, Elsevier, Amsterdam.
- CAVES, R.E.(1985), "International Trade and Industrial Organization: Problems Solved and Unsolved", **European Economic Review**, 28: 377-95.
- COWLING, K. ve WATERSON, M (1976), "Price-Cost Margins and Market Structure", **Economica**, 43: 267-74.
- DEMİR, O. (2001), "Gümrük Birliğinin İlk İki Yılı Değerlendirmesi", **Dış Ticaret Dergisi**, Ekim 98, Sayı 11.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1995), **Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu**, VII. BKP, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, No.2377-ÖİK:441.
- DIXIT, A.K. ve NORMAN, V. D. (1980), **Theory of International Trade**, Cambridge: Cambridge University Press.
- ENGİN, N., KATIRCIOĞLU, E. ve AKÇAY, C. (1995),"The Impact of Trade Liberalization on the Turkish Manufacturing Industry: An Empirical Assesment", **Policies for Competition and Competitiveness** içinde, R. Erzan (ed), UNIDO
- FOROUTAN, F. (1991), "Foreign Trade and its Relation to Competition and Productivity in Turkish Industry", **PRE Working Papers**, No.604, The World Bank, Washington D.C.
- GEROSKI, P. ve JACQUEMN, A.(1981),"Import as a Competitive Discipline" **Symposium on Industrial Organisation and International Trade** içinde, P. GEROSKI ve A. Jacquemin (ed.), Recherches Economiques De Louvain, 47, 197-208.
- GRILICHES, Z. (1980), "R&D and Productivity Slowdown", **American Economic Review**, 70: 343-48.
- HARTLER, C. ve LAIRD, S. (1999), "The EU Model and Turkey- A Case for Thanksgiving, World Trade Organization", **Staff Working Paper**, January 1999.
- HDTM (1993), **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, 2. Baskı, Ankara.
- HELPMAN, E. (1981), "International Trade in the Presence of Product Differentiation, Economies of Scale, Monopolistic Competition: Chamberlin- Heckscher-Ohlin Approach", **Journal of International Economics**, 11:305-340.

- JACQUEMIN, A.(1982), “Imperfect Market Structures and International Trade” **Kyklos**, 35:75-93.
- JACQUEMIN, A., GHELLINCK, E. ve HUVENEERS, C (1980), “Concentration and Profitability in a Small Economy”, **The Journal of Industrial Economics**, 29: 131-144.
- KATICS , M. ve PETERSEN, B. (1994), “The Effect of Rising Import penetration on Market Power: A Panel Data Study of U.S. Manufacturing, **The Journal of Industrial Economics**, 43, (2), 277-286.
- KARLUK, R. (1996), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları.
- KATIRCIOĞLU, E. (1990), **Competitive Structure and Performance of Turkish Manufacturing Industry**, İstanbul: Friedrich Ebert Foundation Publication.
- KATRAK, H (1980), “Industrial Structure, Foreign Trade and Price-Cost Margins in Indian Manufacturing Industries”, **Journal of Development Studies**, 17/1, 62-79.
- KAZGAN, G (1985) **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KAZGAN, G (1994), **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KÖSE, A.H. ve E. YELDAN (1998) “Dışa Açılım Sürecinin Dinamikleri” **Toplum ve Bilim**, 77 Yaz:45-69.
- KRISHNA, P. ve MITRA, D. (1998), “Trade Liberalization, Market Discipline and Productivity Growth: New evidence from India”, **Journal of Development Economics**, 56, (2), 447-462.
- KRUGMAN, P. (1979), “Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade”, **Journal of International Economics**, 9: 469-79.
- KRUGMAN, P. (1981), “Intra Industry Specialization and Gains from Trade”, **Journal of Political Economy**, 87: 959-973.
- LEVINSOHN, J. (1993), “Testing the Imports-as Market –Discipline Hypothesis”
Journal of International Economics, 35:1-22.
- MARAŞLIOĞLU, H. ve TIKTIK, A. (1991), **Türkiye Ekonomisinde Sektörel Gelişmeler: Üretim, Sermaye Birikimi ve İstihdam**, DPT, no.2271.
- MARKUSEN, J., RUTHERFORD, T. ve HUNTER, L. (1995), “Trade Liberalization in a Multinational-Dominated Industry”, **Journal of International Economics**, 43 (2), 277-286.
- MARKUSEN, J. (1985), “Canadian Gains from Trade in the Presence of Scale Economies and Imperfect Competition”, **Canada-United States Free Trade** içinde, Whalley, J. (ed), Toronto University Press.
- MELO, J. ve URATA, S. (1986), “The Influence of Increased Foreign Competition on Industrial Concentration and Profitability”, **International Journal of Industrial Organization**, 4:287-304.

- MORGİL, O. (2000), “The Impact of Trade Liberalization: Turkey’s Experience with the Customs Union”, **Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18, (2), 189-197.
- PUGUEL, T.A. (1980), “Foreign Trade and U.S Manufacturing Performance”, **The Journal of Industrial Economics**, 29: 119-130.
- TEKELİ, İ. ve İLKİN, S. (1993), **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- THOMPSON, A. (2002), “Import Competition and Market Power: Canadian Evidence”, **North American Journal of Economics and Finance**, 13:40-55.
- UNIDO, **Industrial Statistics**, Çeşitli Sayılar.
- URATA, S. (1984), “Price-Cost Margins and Imports in Oligopolistic Market” **Economic Letters**, 15:139-144.
- UYAR, S (1998), “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak 2001, Sayı 20.
- VENABLES, A. J. (1985), "Trade and Trade Policy with Imperfect Competition: The Case of Identical Product and Free Entry", **Journal of International Economics**, 29:23-42.
- VENABLES, A. J. (1987), “Customs Union and Tariff Reform under Imperfect Competition”, **European Economic Review**, 31: 103-110.
- YALÇIN, C. (2000), **Price-Cost Margins and Trade Liberalization in Turkish Manufacturing Industry: A Panel Data Analysis**, T.C Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü.
- YELDAN, E., METİN-ÖZCAN, K. ve VOYVODA, E (2000), "1980-Sonrası Türk İmalat Sanayinin Gelişme Dinamikleri Üzerine Gözlemler", **İktisat, İşletme ve Finans**, Kasım 2000.
- YELDAN, E. (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: İletişim yayınları.